

НАПРЯМ 2. ВПЛИВ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ФАКТОРІВ НА ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-507-8-12>

Барсученко І. В.,

*аспірант кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Тема делінквентної поведінки є однією з найважливіших проблем сучасного суспільства. Особливий інтерес до вивчення феномену злочинності неповнолітніх зумовлений зростанням її частоти та складнощами у корекції аномальної поведінки. Делінквентність – це поведінкова проблема, яка включає в себе непокору суспільним нормам і правилам, зокрема, коли йдеться про порушення закону. Як свідчить проведений огляд психолого-педагогічної літератури, делінквентність, як різновид девіантної поведінки, може бути спричинена низкою чинників, серед яких неадекватні способи самореалізації, брак сімейної та суспільної підтримки, недостатній рівень розвитку ціннісних орієнтацій.

Зокрема, у зарубіжних психологічних дослідженнях делінквентність визнана окремим напрямом у ширшому вивченні девіантної поведінки. У міжнародній науковій літературі представлені різні точки зору на визначення та розуміння цієї проблеми. Деякі дослідники трактують її як відхилення від суспільних норм, що призводить до таких наслідків, як ізоляція, лікування, ув'язнення або інші форми покарання та корекції. Інші пов'язують делінквентність з невідповідністю між суспільними цілями та санкціонованими засобами їх досягнення [6], підкреслюючи, що така поведінка виникає через конфлікт між культурними нормами та нездатністю індивіда реалізувати особисті прагнення [5]. Найпоширенішими місцями, де неповнолітні демонструють делінквентну поведінку, є вулиця, сім'я, навчальне або робоче середовище та місцеві громади [7].

Натомість у вітчизняній психологічній літературі ще не накопичено значних теоретичних та емпіричних знань про підліткову делінквентність, оскільки ця галузь перебуває на стадії розвитку. Однак нещодавні соціально-політичні, економічні та культурні трансформації сприяли активізації досліджень девіантної поведінки. Зокрема,

дослідники визначають злочинність неповнолітніх як сукупність дій, що порушують норми поведінки, дисциплінарні правила, соціальні стандарти та некримінальні правові межі [3].

Також існують різні погляди на те, як формується делінквентна поведінка неповнолітніх. Такі вчені, як Н. Бочкарьова, А. Гонєєв, Л. Леонова, В. Маценко, І. Рудницька зазначають, що така поведінка є наслідком індивідуальних відхилень особистості під впливом біологічних та соціально-психологічних факторів, які сприяють виникненню асоціальних тенденцій [3]. Девіантна поведінка проявляється у вчинках, які суперечать суспільним нормам [2]. Крім того, специфіка впливу сімейної динаміки на підліткову злочинність досліджується в роботах А. Бесєдіна, М. Волошина, І. Гайдамашко, К. Дубовик, К. Мураненко, О. Шенкевич.

Самоактуалізація, у свою чергу, визначається як важливий аспект розвитку та становлення особистості що безпосередньо впливає на збереження суб'єктивного благополуччя неповнолітніх, і є одним із важливих процесів для розвитку соціально-психологічної адаптації. Дослідження в зарубіжній психології продемонстрували зв'язок між саморегуляцією та позитивним розвитком, впевнено стверджуючи що діти, у яких розвинені навички самоконтролю та саморегуляції, мають вищий рівень задоволеності життям, а також те, що саморегуляція відіграє захисну роль у формуванні проблемної поведінки в підлітковому віці [4].

Під самоактуалізацією підлітків слід розуміти динамічний, прогресивний психологічний процес, що характеризується етапами розвитку, безперервністю та поглинанням кількох онтогенетичних фаз. Траєкторія розвитку, відома як самоактуалізація, передбачає більш складні форми психологічного самовираження. Якщо цей процес йде неправильно, це може призвести до проблем соціалізації, які перешкоджають внутрішньому зростанню підлітка та його зовнішньому пристосуванню. Ці проблеми впливають на окремі риси особистості та можуть стати каталізатором відхилень у поведінці. Самоактуалізація підлітка є відображенням ширших процесів, що сприяють формуванню та закріпленню ціннісних орієнтацій. Таким чином, вивчення психологічних аспектів підліткової самореалізації та девіантної поведінки вимагає ретельного розгляду ціннісної сфери особистості. У процесі соціалізації відбувається інтеграція суспільних цінностей у цілісну систему ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку та діяльність індивіда.

Конкретизуючи, варто зазначити, що основними характеристиками самореалізації підлітків, є: самосвідомість та самоаналіз, автономія та незалежність, креативність та оригінальність, позитивний образ «Я» та

самооцінка, прагнення до особистісного зростання та самореалізації в усіх сферах життя, а також відчуття мети та сенсу життя [4].

Критичні етапи розвитку особистості, підлітковий вік і рання дорослість, характеризуються побудовою основних життєвих смислів і переоцінкою установок, засвоєних у дитинстві. Підлітки можуть або прийняти, або відкинути нові системи ціннісних орієнтацій, з якими вони стикаються в процесі взаємодії з соціальним середовищем. Важливо звернути особливу увагу на розуміння унікальних особливостей розвитку ціннісних орієнтацій у цьому віковому періоді, оскільки таким чином ми закладаємо продуктивні загальносуспільні цінності та їхнє розуміння у свідомість підлітків. Впливаючи на світогляд людини та формуючи основний компонент її особистості через ціннісні орієнтації, термін «цінності» позначає події та речі, які є значущими як у суспільних, так і в особистих ситуаціях. Згідно з диспозиційним підходом до особистості, найвищий ієрархічний рівень диспозицій займають цінності, які визначають загальну життєву спрямованість особистості. Натомість соціальні установки діють на більш спеціалізованому рівні і регулюють поведінку в конкретних соціальних обставинах. На відміну від фундаментальних установок, соціальні установки є залежними від контексту механізмами регуляції поведінки, які вбудовані в патерни соціальної взаємодії. Тому, хоча соціальні установки впливають на поведінкові схильності підлітків, особливо ті, що пов'язані з девіантністю, вони не є постійними поведінковими реакціями, а скоріше гнучкими регуляторами, що змінюються під впливом соціального середовища. Тому досліджуючи та працюючи з підлітками та молоддю, які демонструються будь-які форми девіантної поведінки, в першу чергу треба звернути свою увагу саме на цей тип автоматизмів та упереджень, що виконують регуляційну функцію в питаннях поведінкових проявів.

Унікальні соціально-середовищні умови, в яких живуть, розвиваються та здобувають освіту підлітки, разом з їхніми індивідуальними психологічними особливостями впливають на злочинність неповнолітніх. Індивідуальні психологічні змінні, такі як темперамент, світогляд, система цінностей, соціальні установки, правосвідомість, особистісні орієнтації та загальний характер, мають вирішальне значення при вивченні механізмів, що стоять за делінквентною поведінкою підлітків. Як правило, не існує єдиної причини поведінкових аномалій у дітей, а радше складна взаємодія соціальних та психологічних обставин. Психологія особистості та соціально-середовищний аналіз стверджують, що системний характер особистості, тобто ієрархічна структура диспозицій, є причиною того, що підлітки більш схильні до делінквентної поведінки. Коли йдеться про прийняття рішень та вчинення дій у соціально значущих ситуаціях, ці

характеристики об'єднуються у систему ціннісних орієнтацій. Зокрема, система ціннісних орієнтацій визначає загальну спрямованість особистості до значущих сфер життя, тоді як система соціальних установок визначає готовність особистості до конкретних вчинків у конкретних обставинах. Важливо, що нормативне функціонування ціннісно-мотиваційної системи неповнолітнього є основою для ефективної соціальної та психологічної самореалізації. Тому важливим напрямом роботи є сприяння розвитку системи цінностей, яка відповідає нормативній та просоціальній поведінці.

Список використаних джерел:

1. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. Актуальні питання гуманітарних наук. 2012. С. 220–226. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apgnd_2012_3_28.pdf.
2. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія / О. Янкович та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 300 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12407/1/Yankovych_Kikinezhdi_Kol_mon.pdf.
3. Федорченко Т. Соціально-педагогічні детермінанти девіантної поведінки школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Т. 2, № 15. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/2995/1/Fedorchenko_Sostialno-pedahohichni_determinantu.pdf.
4. Elliot A. J., Thrash T. M., Murayama K. A Longitudinal Analysis of Self-Regulation and Well-Being: Avoidance Personal Goals, Avoidance Coping, Stress Generation, and Subjective Well-Being. *Journal of Personality*. 2011. Т. 79, № 3. С. 643–674. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2011.00694.x>.
5. Gillin J. L., Sellin T. Culture Conflict and Crime. *American Sociological Review*. 1939. Т. 4, № 5. С. 720. URL: <https://doi.org/10.2307/2083580>.
6. Merton R. K. Social theory and social structure. Glencoe, ILLinois : Free Press, 1957. 645 с.
7. Subjective well-being and academic achievement: A meta-analysis / S. Bückner та ін. *Journal of Research in Personality*. 2018. Т. 74. С. 83–94. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2018.02.007>.